

Nagypéntek „szentje”. Neumann Teréz, a XX. század egyik misztikusa

PÁKOZDI ISTVÁN

PÁKOZDI ISTVÁN katolikus pap, egyetemi lelkész, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Gyakorlati Teológia Tanszékének vezetője, a *Praeconia* liturgikus szakfolyóirat főszerkesztője; ipakozdi55@gmail.com

Abstract

The twentieth century Bavarian mystic, Therese Neumann, teaches us a very important lesson (even prior to her beatification). Her simple lifestyle and her sufferings, the stigmatic wounds on her body and her mystical visions all highlight the mystery of Christ's passion which gave spiritual strength for Europe shaken by the two world wars, and which may offer strength also in our own day. For decades, this holy woman received no other food than the Eucharist, revealing thereby the power of Christ's nourishing presence amongst us.

Keywords: *Therese Neumann, mystic, stigmata, suffering, reception of the Eucharist*

Kulcsszavak: *Neumann Teréz, misztikus, stigmatizáció, szenvedés, szentáldozás*

Az újkori racionalizmus és a technikai felfedezések korában sokszor merülnek fel kétségek a tudományosan igazolhatatlan jelenségek iránt, a bizonyíthatatlan, ugyanakkor nehezen cáfolható csodákban. A bajor Konnersreuthban született és a településről elnevezett Isten Szolgája, Konnersreuthi Neumann Teréz egyike azoknak a misztikusoknak, akik térben és időben oly közel éltek hozzánk, hogy még nehezebb hinni titkukban, misztikájukban. Aki azonban elmegy a hatszáz méter magasan lévő felső-bajor faluba, Konnersreuthba, meglátogatja szülőházát, beszél azokkal az emberekkel, akik még ismerték személyesen, azt megérinti ennek a szentéletű nőnek máig ható üzenete: Jézus szenvedésének korunkban történő átélése, egy törekény női testen át tartó továbbélése. Olyan ő, mint Pietrelcinai Szent Pio kapucinus szerzetes, aki szintén sokat szenvedett és testén viselte a stigmákat, vagy a nemrég a boldogok sorába iktatott, szintén bajor származású Anna Schäffer, aki életének nagy részét ágyban fekvő betegként töltötte, mégis imádságának erejével lélekben bejárta a földkerekséget (akit XVI. Benedek pápa különös módon is tisztelt).¹ Tisztelete óriási. Naponta sereggestül keresik fel sírját az egész világról. 2013 jelentős év volt, mivel halálának 50. évfordulóját ünnepelték. Nem csoda, ha már korábban megindult a boldoggá avatási pere, amely előrehaladott, és lehet, hogy nemsokára be is fejeződik.²

EGY ÁTLAGOSNAK MONDHATÓ ÉLET, VAGY MÉGSEM?

Teréz 1898. április 9-én, éppen annak az évnek a Nagypéntekén a regensburgi egyházmegyében látta meg a napvilágot.³ Első gyermeke volt egy szegény, tizenegy gyermekes családnak, amelyben az édesapa szabómester volt. Alapiskolái elvégzése után

¹ PÁKOZDI ISTVÁN: Ki volt Anna Schäffer?, *Új Ember* 68 (2012. augusztus 26.) 6.

² Halálának fél évszázados jubileumára eljött Dominik Duka cseh bíboros és Frantisek Radkosky pilseni püspök is, ami a misztikusnak a keleti régióbeli ismertségét bizonyítja. Posztulátora, Georg Schwager prépost szerint úgy biztos úton halad előre, jelenleg a történeti és teológiai vizsgálatok folynak saját egyházmegyéjén belül, ami még nem zárult le (személyes közlés).

³ MKK IX, 773. Alapos és olvasmányos magyar nyelvű irodalom található JOHANNES STEINER: *Konnersreuthi Neumann Teréz életrajza. Eredeti jelentések, naplók és okmányok alapján* (Ecclesia Kiadó, Budapest, 1987, ford. Szabó Péter) című, képekkel és fotókkal gazdagon illusztrált könyvében.

nehéz fizikai munkába kellett állnia egy paraszti gazdaságban. Már ekkor megfogalmazódott benne a vágy, hogy misszionárius nővér legyen és Afrikába menjen. Ezért felvette a kapcsolatot a tűzzingi bencés nővérekkel. Az Úr mégis mást kívánt tőle: 1918-ban balesetet szenvedett egy tűzvész során, ahol férfias hősiességgel vette ki részét a mentésben, egy állványon állva adogatta a vízzel telt vödöröket. Két óra múlva dereka megroppant, több más balesete következtében megbénult, sőt elveszítette a látását is. Nagy megadással viselte a kínokat, Isten akarataként fogta fel szenvedéseit. Erről tanúskodik lelkiatyja, a község plébánosa, Joseph Naber.⁴ Resl – így hívták odahaza – apjától, aki az I. világháborúban Franciaországban szolgált, kapott egy Lisieux-i Szent Teréz képecskét, s attól fogva a francia karmelita nővért különösen tisztelte. Teréz boldoggá avatásának napján, 1923. április 29-én hirtelen megszűnt a vaksága. 1925. május 17-én, szentté avatásakor pedig a bénasága. Pár hónap múlva, szeptember 30-án, a szent égi születésnapján már egyedül is tudott járni mások segítségével nélkül. Miután megjelentek testén a stigmák, pontosan a Jézus sebhelyeinek megfelelő helyeken,⁵ ez a jelenség és Teréz lelkiisége ezeket vonzott szülőfalujába, személyisége az egész világon ismertté lett. Egyszerre támadtak csodálói és éles kritikussai, akik a különös jelenségeket vizsgálták. Ugyanettől az évtől kezdve nem érzett éhséget, Karácsonytól visszautasított minden földi táplálékot, csak egy pár csepp vizet ivott a szentáldozása után, ám 1927 szeptemberétől haláláig még vizet sem ivott, kizárólag az Eucharisztia volt a tápláléka.

Miután sokféle betegségen esett át, bénulása és csodás gyógyulása után 1926. március 4-ről 5-re virradóan ez év Nagyböjtjétől kezdve voltak látomásai Jézus életéről és szenvedéseiről. A Getszemáni kertben látta a térdelő Jézust, majd a passió egyes eseményeit. Látta Jézus megostorozását, tövissel való megkoronázását, kereszthordozását, eleséseit. Nagypénteken a teljes passiót, vasárnap hajnalban pedig a feltámadást. Jézus szenvedésének és halálának szemlélete 36 éven át kísérte minden pénteki napon, kivéve az egyházi év kiemelkedő ünnepeit. Ami különösen is érdekes volt, hogy látomásai közben számára ismeretlen nyelvű szavakat, mondatokat hallott, amelyeket el tudott ismételni. Biblikusok megállapították, hogy ezek a Jézus korában beszélt arám nyelven hangzottak.⁶ Látomásai alatt a feje, a szeme, oldalsebe, lába, kezei, térde, jobb válla, melle és háta is vérzett. Ezekről hiteles fényképfelvételek tanúskodnak. Stigmái elfertőződés nélkül maradtak meg a testén. Az Úr és a szentek életének részleteit is szemlélte.

A regensburgi egyházmegye püspöki hivatala igen óvatos volt. A látnok vizsgálata, orvosi megfigyelése és állandó felügyelete idején látogatókat sem fogadhatott. Meg kellett azonban állapítaniuk, hogy bár testsúlya a látomások alatt csökkent, de utána táplálék és folyadék fogyasztása nélkül a korábbira állt vissza. A hisztériának, vagy emberi ügyeskedésnek semmiféle nyomát nem találták.

Különleges érzéke volt kora veszélyeinek felismerésére, bátor ellenállást tanúsított a náci diktatúrával szemben, amely gúnyos cikkekkel akarta nevetségessé tenni és lejáratni Terézt. Látogatta és lelki tanácsát kérte Dr. Fritz Gerlich is, aki később keresztényként szembeszállt a nemzeti szocialistákkal és a dachau koncentrációs táborban halt meg.⁷

⁴ WOLFGANG JOHANNES BEKH: *Therese von Konnersreuth oder die Herausforderung Satans*, Cormoran Verlag, München, 1998, 50.

⁵ „A stigma görög szó, véd- és tulajdonjegyet jelent... keresztény szóhasználatban Krisztus sebei az emberi testben... öt sebhely, tágabb értelemben Jézus szenvedéstörténetének testi nyomai... A stigmatizáció mindig szoros összefüggésben van az érzékeny vallásossággal; föltételezi a teljes megtérést, kemény aszketikus élet előzi meg, látomások és eksztatikus állapot kíséri.” GOTTHARD FUCHS: *Stigma*, in Christian Schütz (szerk.): *A keresztény szellemiség lexikona*, Szent István Társulat, Budapest 1993, 333, ford. Búzás József.

⁶ Lásd GÜNTHER SCHWARZ: *Das Zeichen von Konnersreuth*, Abt. für Selig- und Heiligsprechungsprozesse beim Bischöflichen Konsistorium für das Bistum Regensburg, 1994, 363.

⁷ Uo. 181–184.

valamint Ingbert Naab kapucinus atya, aki száműzetésben hunyt el.⁸ Püspökök, bíborosok keresték fel, ők is kértek tőle tanácsot, mivel lenyűgözte őket Resl szenvedése és imádságos élete. Eközben ő megmaradt egyszerű szabóleánynak, kerülve az ünneplés, vagy megkülönböztetés bármely formáját. A megszálló amerikai katonák is tisztelték, egyre többen keresték fel. Szeretett és szenvedését elsősorban a betegekért és a haldoklókért ajánlotta fel. Nagyon szerette a virágokat és a madarakat. Tudatosan a bűnök bocsánatáért adta oda életét engesztelésül. Kezdeményezésére jött létre a szülőhelye közelében álló késői hivatások szemináriuma Fockenfeldben és halálát követően a „Theresianum” szentségimádásra alakult kolostor. 1962. szeptember 18-án halt meg életszentség hírében.⁹ A konnersreuthi temetőben található sírja számtalan zarándokot vonz, a mérhetetlenül sok hálátábla és emléktárgy a hívek között történt imameghallgatások bizonyítékai. Boldoggá avatási pere 2005-ben kezdődött el.¹⁰

A kommunizmus szorítása között élő magyar közvélemény is felfigyelt annak a bajor Teréznek különös jelentőségére, akinek még tíz testvére született. Drégelyi Vilmos személyesen találkozott vele és élményeit naplószerűen rögzítette. Megrendülten látta a munkához szokott, roppant egyszerű életvitelt folytató, megpróbáltatásokat kiállt, stigmatizált nőt, aki rózsafüzért ajándékozott neki. Maga is álmélkodva látta a misztikust, aki áldozni is csak a szentostya egy nyolcadrészével volt képes.¹¹

A RENDKÍVÜLI JELENSÉGEK ÉRTELME

Teréz kiválóan és extatikus formában tudott imádkozni többek között a haldoklók ágyánál. Olykor azt vették észre, hogy a földtől elrugaszkodva lebeg olyankor, amikor a haldoklók lelkét Jézusnak ajánlja. Ezért a faluban nem egy haldokló esetében előfordult, hogy nem azonnal a plébánost hívták, hanem először Reslt, aki rögtön tisztában volt az agonizáló ember lelki állapotával, imádkozott érte és valami belső látással, misztikus tapasztalattal világosan tudta, hogy Isten színe előtt igazából mi is történik az illetővel.¹²

A rendkívüli jelek, különleges tapasztalatok szinte elemi erővel törtek rá, és ugyanolyan ellenállhatatlan hatással, lebilincselő erővel hatottak a környezetére is, azokra, akik látták, mellette voltak. Utólagosan úgy ítéltük meg, hogy egy *misztikus* ember jelensége nem pusztán titokzatos, mint a szó eredeti jelentése tárja elénk,¹³ nemcsak magába zárja a túlvilág élményét, amit ő tapasztalhatott, hanem a szemlélete és vele együtt a szenvedése utat nyit mások számára is a kimondhatatlan, a természetfeletti világ megtapasztalásához. „A lelki fejlődés a Krisztussal való egyre bensőségebbre egyesülésre irányul. Ezt az egyesülést »misztikusnak« nevezzük, mert a szentségek – a »szent misztériumok« közvetítésével Krisztus misztériumában és öbenne a Szentháromság

⁸ Uo. 182, 281, 349, 436.

⁹ ANNI SPIEGL: *Leben und Sterben der Therese Neumann von Konnersreuth*, Anbetungskloster Konnersreuth, 1976, 108.

¹⁰ Gerhard Ludwig Müller, az akkori regensburgi püspök február 13-án, Nagyböjt 1. vasárnapján egy ünnepélyes püspöki szentmisével indította el. Azóta rendszeresen tartanak imnapokat, novénákat a boldoggá avatásért. Már eddig is számtalan imameghallgatást regisztráltak.

¹¹ Vö. DRÉGELYI VILMOS: A hatvanéves Neumann Teréz, *Vigilia* 23 (1958/10) 623–625.

¹² Adolf Dietz, konnersreuthi polgár személyes tanúsága, aki ismerte és tisztelte Terézt (Maria és Adolf Dietz D-95692 Konnersreuth, Kirchplatz 11). Lásd még NÁNÁSSY LÁSZLÓ DEZSŐ – PATAKI KÁROLY: *Konnersreuthi Neumann Teréz az orvostudomány és a bölcelet világánál*, Lourdes folyóirat kiadása, Sopron, 1932.

¹³ CHRISTIAN SCHÜTZ (szerk.): *A keresztény szellemiség lexikona*, i. m. 267.

misztériumában részesít... E misztikus élet különleges kegyelmeit vagy rendkívüli jeleit csak kevesen kapják meg...” – tanítja A Katolikus Egyház Katekizmusa.¹⁴

Teréz rendkívüli jelenségei nem félelmet, nem sötétséget keltettek, hanem éppen ellenkezőleg a „kontempláció, az eksztázis” áradó világosságát.¹⁵ Aki kapta, azért kapta, hogy továbbadja. Aki átéli, nem tartja meg magának, hanem – ahogy tudja – átadja, közvetíti másoknak. Mind a stigmákat megelőző szenvedései, a Jézus sebhelyeinek fájó megtapasztalása a testén, a látomások belőle is és a környezetéből is *csodálatot* váltottak ki. Ugyanakkor a csodás jelenségek nem emelték ki sem őt, sem környezetét a megszokott, mindennapos, „normális” hitélet gyakorlatából, sőt azt elmélyítették.¹⁶ Konnersreuth ma is büszke arra, hogy éppen ott, köztük élt Resl, aki szinte – ahogy ma is mondják – „utat nyitott nekik az égbe...”¹⁷ Ez a hitbeli csodálat nem üres csodavárást jelent, hanem a hitben való elmélyülést, radikális döntést, tudatos megmaradást. Ezt bizonyítja a misztikus sírja, szülői háza és alapítása körül nap mint nap zajló zárandoklatok sokasága.

Teréz jelei szeretetre gyűjtanak, imádságra, a Szentírás forgatására készítetnek, Istenhez emelnek, a szentáldozás fontosságára hívják fel a figyelmet.¹⁸ Abban a korban, amikor annyian kiábrándultak a hitükből, amikor az Istentől való eltávolodást, vagy éppen a vele való szembenállást élték át, akkor Teréz misztikus élményei nagy segítséget jelentettek a visszatérésben, a megtérésben, a *teljes valóság* felfedezésében. A teljes valóság pedig a földi élet küzdelme és a természetfeletti világ beérkezése, valósága, öröme. Ez vált láthatóvá Resl földi kínjain és az Eucharisziával való táplálkozása minden mást feleslegessé tevő örömén.

Mindez a természetfeletti különös megjelenését jelentette, azt, hogy Neumann Teréz valami különleges közelségben, kapcsolatban állt a természetfeletti világgal, magával Istennel.¹⁹ Amíg az átlagember számára a transzcendens az imádságban, a hitben megragadható „más világ”, addig számára ez egyértelmű közelség, napi tapasztalat, „véres valóság” volt, amit mégis tudott közvetíteni, tanúsítani a világ számára.²⁰

A MEGTAPASZTALT SZENVEDÉS „HÍDJA”

A Jézus szenvedéseinek jeleit hordozó Teréz a szenvedések kegyetlen kohóján keresztül jutott el az Üdvözítő és szentjei misztériumainak, életszentségének szemléletére. Az a sok betegség és tragédia, amelyen át kellett esnie – gyümölcsöző tapasztalatok voltak számára.²¹ Az is szimbolikus értelmű, hogy utolsó látomása a Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepén volt (1962. szeptember 14-én), amikor Szent Ilonát látta, aki megtalálta a keresztet. Másnap, a Fájdalmas Anya ünnepén kapott szívrohamot és három napra rá elhunyt.

Resl azt a szenvedést tapasztalta meg, amely az egész embert átjárja, egzisztenciális élménye; sőt annak a kornak különösképpen is sajátja, amelyben ő is élt, mi is élünk. „Innét a sok kölcsönös bizalmatlanság, gyűlölködés, összetűzés és szenvedés; az ember okozója is,

¹⁴ KEK 2014.

¹⁵ Vö. CHRISTIAN SCHÜTZ (szerk.): *A keresztény szellemiség lexikona*, i. m. 267.

¹⁶ Lásd plébánosának többször idézett véleményét, in WOLFGANG JOHANNES BEKH: *Therese von Konnersreuth oder die Herausforderung Satans*, i. m. 50sk.

¹⁷ Lásd Adolf Dietz személyes tanúságtétele.

¹⁸ Ua.

¹⁹ Lásd WOLFGANG JOHANNES BEKH: *Therese von Konnersreuth oder die Herausforderung Satans*, i. m. 479. Valamint ALBERT PANZER: *Licht von „drüben.” Ein Journalist begleitet das mystische Leben der Therese Neumann*, Der neue Tag-Druckhaus Oberpfalz, 1991, 176 (számos szemtanú vallomását felsorolva).

²⁰ Vö. CHRISTIAN SCHÜTZ (szerk.): *A keresztény szellemiség lexikona*, i. m. 268–269.

²¹ WOLFGANG JOHANNES BEKH: *Therese von Konnersreuth oder die Herausforderung Satans*, i. m. 92–94.

áldozata is ezeknek” – ahogy a II. Vatikáni Zsinat tanítja.²² Ez a jóbi szenvedés sok embernek próbára teszi a hitét, kiszolgáltatottá tesz, ugyanakkor lehetőséget ad a türelem gyakorlására és az együttlészenvedés, a *compassio* elsajátítására. Jézus maga törekedett rá, hogy gyógyításaival oszlassa a fájdalmat, a szenvedést, ugyanakkor magára is vállalta szeretetből, s ezzel megalapozta a szenvedések között is élhető keresztény reményt.²³

Szent II. János Pál pápa a szenvedésről írt enciklikájában hangoztatta: „Krisztus önként és ártatlanul szenved... és magában hordozza a szenvedés kérdésére adható legtokéletesebb választ... amit a Getszemáni kertben mondott *imádsága* bizonyít: »Atyám, ha lehetséges, kerüljön el ez a hely, de ne úgy legyen, ahogy én akarom, hanem ahogyan te« (Mt 26,39).” A pápa, aki maga is igen sokat szenvedett, tudja, hogy a szenvedő ember „az Egyház és az emberiség erőforrása”.²⁴ Teréz a betegségei, a Jézus szenvedéseinek átélése, a stigmák „*hídján*” jut el a szenvedés titkának megértésére, elfogadására. Egyre mélyebben kapcsolódik bele Krisztus kereszttáldozatának titkába, vesz részt Ura/Urunk világot megváltó áldozata jelenvalóságában. Neumann Teréz szinte lelki rokonságban áll François Varillon jezsuitával, aki Origenészt idézve írt Isten szenvedéséről: „*Maga az Atya sem mentes a szenvedéstől.*” Ha Isten szenved, szenvedésének ugyanaz a dimenziója, mint létének és örömének.²⁵ Ezt fedezte fel a szenvedő misztikus és így hordozta önmagában Krisztus titkát úgy, hogy szavak nélkül is tanította azt. Ez a sajátos „Neumann Teréz-i” vonása a stigmatizált misztikának.

Ő nemcsak Nagypénteken született, de ezen a napon kapta első látomását is, úgyhogy egész életét Nagypéntek járta át egészen addig, amíg a Fájdalmas Anya emléknapiján esett össze és ezt követően költözött az örök hazába. Élete nem pusztán az ember szenvedésének példája, hanem azé a századé, amelyben világháborúk kegyetlensége zúdított mérhetetlen kínokat az emberiségre. Jel volt a világháborúktól sújtott század számára, jele a szenvedő Krisztusnak, de jele a világot tápláló „égi kenyérnek”, az eucharisztikus Krisztusnak is. Egy kemény, munkás, másokért élő sorsot járt végig, s mindazzal, ami vele történt, egyedül szolgálni akart.²⁶

Az a tény, hogy 37 éven át csak az Eucharisziával táplálkozott, hatalmas példa korunk szenvedő emberének, akinek táplálására, erősítésére, gyógyítására hihetetlen erőfeszítéseket tesz az orvostudomány. Resl számára elegendő volt Jézus testének és vérének szentsége. Jel ez, ami üzenetet hordozhat a betegek számára: az Eucharisztia mindenkié, belőle élet fakad, gyógyulás, erő, üdvösség.²⁷ Ez nem azt jelenti, hogy a betegek már ne is étkezzenek, próbálják kibírni csak az Eucharisziával. Ám azt igen, hogy találjanak rá „az élő víz forrására”. Ahogy a betegek nagy apostola, Jean Vanier mondja: „az ember szeretetre születik, szövetségre: ez ad neki életet, és ez tartja őt életben... alig-alig hisszük el, hogy létezik bennünk egy kút is, a gyöngédség kútja, életet adó forrás, az Isten szeretetének forrása...”²⁸

Egy alkalommal meglátogatta őt egy milánói festő, Federico von Rieger, akit mélyen érintett a látnoknő, Teréz egyénisége. Azt mondta, a vele való találkozás nem a töviskoronával való találkozás volt, ahogy általában ábrázolni szokták, hanem egy madárfogó

²² GS 8.

²³ Vö. GEORG LANGEMEYER: *Szenvedés*, in Wolfgang Beinert (szerk.): *A katolikus dogmatika lexikona*, Vigilia Kiadó, Budapest, 2004, 567–568, ford. Gáspár Csaba László et al.

²⁴ *Salvifici doloris* enciklika, 18. 31.

²⁵ FRANÇOIS VARILLON: *Isten alázata és szenvedése*, Róma, 1982, 138, 141, ford. Szabó Ferenc SJ.

²⁶ Vö. Rudolf Voderholzer regensburgi megyéspüspök méltató szavai, in *Therese Neumann von Konnersreuth/Bayern* (ingyenes füzet, 22. szám, 2013. szeptember, 11.)

²⁷ Vö. WOLFGANG JOHANNES BEKH: *Therese von Konnersreuth oder die Herausforderung Satans*, i. m. 135–140.

²⁸ JEAN VANIER: *A könnyek forrása*, Új Ember, Budapest, [2003], 61, 63, ford. Havas István.

hálóval. Könyvében a „szív monstranciájaként” írja le, telis-tele értékes gyöngyökkel, amelyek messze meghaladják egy átlagos falusi leány képességeit.²⁹

Neumann Terézről igen sok könyv, tanulmány, cikk jelent meg már eddig is, pedig még nem fejeződött be a boldoggá avatási pere, és szinte állandóan foglalkoztatja a közvéleményt.³⁰ Korunk emberének, a sokszorosan megpróbált emberiségnek mutatott rá Krisztusra, az ő szenvedésére és halálból való feltámadására, azért, hogy ma is igazzá legyen a nemzetek apostolának, Szent Pálnak a kijelentése, és minél többen higgyenek benne: „A mi hazánk a mennyben van. Onnan várjuk mint üdvözítőt az Úr Jézus Krisztust, aki átalakítja gyarló testünket, és hasonlóvá teszi az ő dicsőséges testéhez, azzal az erővel, amellyel hatalma alá vethet mindent” (Fil 3,20).³¹ Tömören összefoglalja kilétét az az imádság, amelyet kis (fekete-fehér) fényképe hátoldalán olvashatunk: „Mindenható Isten, Neumann Terézben látható jelét adtad nekünk Fiad, a mi Urunk, Jézus Krisztus kereszttáldozata örök érvényének és valóságos jelenlétének a szent Eucharishtiában. Kérünk téged: erősítsd meg te magad kiválasztottságát, és engedd, hogy az oltár dicsőségére jusson ő, aki itt a földön szenvedése és jó cselekedetei által hűségesen szolgált téged! Ámen.”³²

²⁹ WOLFGANG JOHANNES BEKH: *Therese von Konnersreuth oder die Herausforderung Satans*, i. m. 402–403.

³⁰ Wolfgang Johannes Bekh többször idézett műve végén összefoglalva közli ezt a bőséges irodalmat: 487–494.

³¹ Ahogy Müller püspök idézte és alkalmazta Terézre Szent Pál szavait a boldoggá avatási per megindításának szentmiséjén mondott prédikációjában.

³² Egyházi jóváhagyással készített szentkép.